

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 343.977

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.1.1>

ВЕРХОТУРОВА М.А.

РУСЬКЕ ПРАВО ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБІГУ ЗБРОЇ

**RUSSIAN LAW AS A SOURCE OF LEGAL REGULATION
OF THE ARMS TRAFFICKING**

Стаття присвячена дослідженню місця та ролі пам'яток права періоду Русі в зачатках правового регулювання обігу зброї на теренах України. Встановлено, що положення русько-візантійських договорів 911 та 944 років стосовно правил поводження зі зброєю вперше заклали основи правового регулювання обігу зброї, які в подальшому були розвинуті в Руській Правді. Правовим наслідком дії русько-візантійських договорів є встановлення можливості двосторонньої торгівлі зброєю. Вважаємо це першим свідченням спадкоємності традицій правового регулювання обігу зброї на історичних теренах нашої держави. Наголошено, що положення русько-візантійських договорів (911 та 944 років) і Руської Правди містять прямі норми які стосуються можливості носіння зброї в громадських місцях, права на самозахист із застосуванням зброї, встановлюють покарання за злочини з застосуванням зброї. Про суспільну вагомість потреби правового регулювання обігу зброї у Русі свідчить те, цілий розділ Руської Правди «Якщо ударити мечем» присвячено злочинам із застосуванням зброї. Регулює Руська Правда й цивільні відносини у сфері обігу зброї, – визначаючи зброю як приватну власність, яка підлягає захисту, встановлює оплату за виготовлення зброї. Аналіз документів, які є предметом розгляду в даній статті, дозволяє нам стверджувати про зародження правового регулювання у цій сфері. Проблема вдосконалення правового регулювання обігу зброї в Україні на даний час є вкрай актуальною, що обумовлено відсутністю закону про зброю. Кількість зброї яка зараз є на території нашої держави і постійна воєнна загроза з боку Російської Федерації винесли це питання як першочергове в порядку денному. Очевидно, що для напрацювання і прийняття якісного законодавства у цьому сегменті ми не можемо обійтися без вивчення історичного досвіду правового регулювання обігу зброї на теренах України. Визначено правові основи володіння зброєю, її застосування в тих чи інших випадках, повинностей, пов'язаних із необхідністю володіння зброєю певних верств населення, встановлення покарання за різні види злочинів що пов'язані із застосуванням зброї та встановлення покарання за злочини, вчинені проти зброї як проти власності, правові основи оплати праці за виробництво зброї. Звернуто увагу на тяглість правових традицій обігу зброї у Русі. Наголошено на відсутності прямих норм права, які б забороняли володіння зброєю в період існування держави Русь.

Ключові слова: обіг зброї, правове регулювання, пам'ятки права, руське право, русько-візантійські договори 911 та 944 років, Руська Правда.

The article is studying the place and role of the heritages of law of the Rus period in the beginnings of the legal regulation of the arms trafficking in the territories of Ukraine. It is established that the provisions of the Russo-Byzantine treaties of 911 and 944 concerning the rules for handling weapons first laid the foundations of the legal regulation of arms trafficking, which were later developed in the Russkaya Pravda. The legal consequence of the action of the Russo-Byzantine treaties is the establishment

of the possibility of bilateral trade in weapons. We consider this to be the first evidence of the succession of traditions of legal regulation of arms trafficking in the historical territories of our state. It is emphasized that the provisions of the Rus-Byzantine treaties (911 and 944) and the *Russkaya Pravda* contain direct norms concerning the possibility of carrying weapons in public places, the right on self-defence with the use of weapons, and establish punishment for crimes involving the use of weapons. The social importance of the need for legal regulation of arms trafficking in Rus is evidenced by the fact that an entire section of the *Russkaya Pravda* "If you strike with a sword" is devoted to crimes involving the usage of weapons. The *Russkaya Pravda* also regulates civil relations in the sphere of arms trafficking, defining weapons as private property, which is subject of protection and establishing payment for the manufacture of weapons. The analysis of the documents that are the subject of consideration in this article allows us to assert the emergence of legal regulation in this area. The problem of improving the legal regulation of arms trafficking in Ukraine is currently extremely urgent, which is due to the lack of a law on weapons. The number of weapons currently on the territory of our state and the constant military threat from the Russian Federation have put this issue as a priority on the agenda. It is obvious that in order to develop and adopt high-quality legislation in this segment, we cannot do without studying the historical experience of legal regulation of the circulation of weapons in Ukraine. The legal foundations of weapon ownership, its application in certain cases, obligations related to the need for certain segments of the population to own weapons, the establishment of punishment for various types of crimes related to the usage of weapons and the establishment of punishment for crimes committed against weapons as the property, the legal foundations of remuneration for the manufacturing of weapons are determined. Attention is drawn to the continuity of legal traditions of the arms trafficking in Rus. The absence of direct legal norms that would prohibit the possession of weapons during the existence of the Rus state is emphasized.

Key words: *arms trafficking, legal regulation, heritages of law, Rus law, Rus-Byzantine treaties of 911 and 944, Russkaya Pravda.*

Вступ. Зброя в епоху Середньовіччя була невід'ємним атрибутом суспільного життя. Постійна загроза війни із важкоозброєними західними сусідами, чи із швидкими й маневреними східними ворогами вимагала від русинів вільного володіння різними видами зброї та військової техніки. Це, в свою чергу, зумовлювало необхідність наявності зброї в переважній більшості домогосподарств й, відповідно, навичок вільного користування зброєю серед різних верств населення. В контексті виробництва зброї, то географічне розташування Києва завжди обумовлювало впливи західних та східних воєнних технологій на розвиток зброярської галузі. Як і сьогодні, зброя використовувалася не лише для ведення війни, але й для охорони князя, об'єктів державного значення, полювання, самозахисту. Одним з основних видів зброї у Русі та Галицько-Волинській державі був меч. Проте вартість меча була доволі високою, тому не кожен міг собі дозволити ним володіти. В таких випадках озброювалися іншими видами зброї ближнього чи дальнього бою. Не менш поширеним за меч був корд – ніж бойового призначення, вартість якого була нижчою, за вартість меча. Чи не найбільш поширеними були списи. Відносно недорогими списками були озброєні практично всі, – від дружинників до міщан і селян. Відзначимо, що навички володіння зброєю прививалися з раннього дитинства. Вже у віці 5-7 років хлопчики отримували меч та іншу зброю, яка відрізнялася від «дорослої» лише розміром, пропорційно до дитячого зросту та ваги, у бідніших верств населення діти отримували дерев'яні моделі зброї, у заможних родинах – металеві. На нашу думку, окрім навичок володіння зброєю, це формувало й її ментальне сприйняття, культуру безпеки поведінки зі зброєю, світогляд. Ці та інші питання володіння та використання зброї були так чи інакше відображені у відповідних історичних пам'ятках цього періоду. Руське право у історичних пам'ятках права вивчали М. Колос, П. Захарченко, С. Юшков, Л. Білецький та інші українські та зарубіжні вчені. Втім, тільки поодинокі праці дослідників поверхнево торкаються проблеми правового регулювання обігу зброї, що не дає нам комплексного уявлення про ефективність регуляторного впливу Руського права на вказану сферу суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографію окресленої нами проблематики умовно можемо розділити на дві групи. До першої групи відносимо дослідження пам'яток руського права. Так, зокрема, М. Бердій здійснив історико-правовий огляд джерел права Русі,

акцентуючи увагу на значенні звичаєвого права і на княжому праві як прикладі зародження нормативно-правового акту на теренах українських земель [1]. П. Захарченко досліджує русько-візантійські договори у фокусі еволюції та юридичної компаративістики [2]. М. Колос розглядає питання юридичного змісту кримінально-правових положень русько-візантійських договорів, роблячи висновки про рівень кримінально-правової діяльності сторін-підписантів, на підставі догматичного аналізу об'єктивних, суб'єктивних ознак злочинів, видів покарань та інших характерних ознак робить висновки про рівень кримінально-правової нормотворчої діяльності Русі та Візантії [3; 4]. Чи не найавторитетнішим виданням текстів Руської Правди до сьогодні є праця С. Юшкова [5]. Л. Білецький у праці «Руська Правда і історія її тексту» досліджує історію тексту Руської Правди, аналізуючи відмінності в різних редакціях [6]. До другої групи віднесемо праці, присвячені безпосередньо дослідженням пам'яток права в контексті правового регулювання обігу зброї, зокрема історичний аспект окресленої нами проблематики з 1917 року досліджували А. Кофанов, В. Юсупов, Т. Михальчук. Ми вже розглядали дану проблему у публікаціях «Динаміка розвитку правового регулювання обігу зброї на теренах України з XI до середини XIX ст.» і «Тенденції розвитку правового регулювання обігу зброї в Україні з XI століття до 1840 року» та ін. [7; 8].

Постановка завдання. В умовах відсутності закону України, який би врегулював суспільні відносини в сфері обігу зброї, враховуючи наявність значної кількості зброї в громадян та повномасштабну збройну агресію Російської Федерації проти України, вкрай важливим є вивчення історичного досвіду правового регулювання обігу зброї на теренах нашої держави. Це дасть розуміння традицій правового підґрунтя вирішення даної проблеми, що в свою чергу дозволить напрацювати якісне сучасне законодавство у цій сфері. В якості історичного досвіду вважаємо за необхідне комплексне вивчення правових норм, що містили пам'ятки права, й норм звичаєвого права в той чи інший період історії нашої держави, починаючи з часів Русі.

Тому науковий інтерес становить дослідження витоків правового регулювання обігу зброї на українських землях на прикладі правових норм, встановлених русько-візантійськими договорами 911 і 944 років та Руською Правдою, для подальшого використання зазначеного історичного досвіду при напрацюванні правових норм у сфері обігу зброї в Україні з урахуванням потреб сьогодення, що й ставить за мету наша стаття.

Результати дослідження. Дипломатичні відносини між Руссю та Візантією пройшли достатньо тривалий період становлення. Їх нормалізація й мирне дипломатичне русло були важливими для обох сторін. Основною метою для Русі було налагодження вигідних торговельних зв'язків. Це відкривало можливість доступу до купівлі-продажу товарів на найбільших торговельних майданчиках регіону. Для Візантії ж важливими були безпекові питання, а саме – мир із русичами та забезпечення кримських імперських володінь. За одержання військової допомоги від Русі Візантія зобов'язувалася сплачувати данину. Вважаємо, що тісні зв'язки з найрозвиненішою державою Середньовіччя дали поштовх для розвитку правотворчої діяльності на Русі в руслі передових правових традицій того часу.

Важливими в дослідженні заявленої проблематики є для нас русько-візантійські договори 911 та 944 років. Стаття 5 Договору між Руссю та Візантією 911 року, як і стаття 14 Договору 944 р. Стаття 14 «Якщо ж вдарить мечем чи списом, чи якою небуть іншою зброєю русин грека чи грек русина...» встановлює покарання за завдання побоїв, крадіжку, грабїж матеріальні виплати, а за удар мечем або застосування іншої зброї у вигляді «5 літрів срібла за звичаєм руським». Якщо обвинувачуваний в нанесенні тілесних ушкоджень мечем, списом чи іншим предметом був незаможний і не мав можливості заплатити 5 літрів срібла він мав заплатити «скільки зможе, аж до того, що навіть зніме з себе одяг в якому ходить» [5, с. 173-185; 6; 7]. М. Колос зазначає закладення в договорах гуманістичні основи розвитку кримінального права, коли винуватий офіційно частково звільнявся від призначеного покарання [3].

Стаття 2 Договору між Руссю та Візантією 944 року обмежує обсяг торговельних операцій та свободу пересування руських послів і купців, які могли жити лише в передмісті Царгорода, заходити в місто лише без зброї та групою не більше п'ятдесяти осіб лише у супроводі імператорського чиновника. Це положення також є документальним свідченням того, що посли та купці були озброєні й брали зброю з собою у походи. Аналізуючи дані норми бачимо чітке виділення злочинів із застосуванням зброї від інших видів злочинів, встановлення правил носіння зброї в громадських місцях.

До середини XI ст. торгівля русичів була орієнтована на візантійський ринок, де збували данину зібрану під час полюддя й купляли зброю, предмети розкоші та вино [9, с. 434].

Відповідно, вважаємо прямим наслідком укладення русько-візантійських договорів можливість вільної двосторонньої торгівлі зброєю. Свідченням ментального сприйняття зброї як невід'ємної складової правотворчості вважаємо той факт, що підписання договору 944 року скріплювалося двосторонньою присягою. Русини присягали своєю зброєю, богами Перуном, Велесом і Дажбогом, греки за християнським звичаєм здійснювали хресне цілування [2]. Враховуючи вище сказане, варто зазначити, що положення русько-візантійських договорів 911 та 944 років стосовно правил поводження зі зброєю вперше заклали основи правового регулювання обігу зброї, які в подальшому були розвинуті в Руській Правді. Вважаємо це першим свідченням спадкоємності традицій правового регулювання обігу зброї на історичних теренах нашої держави.

Руська Правда – одна з видатних пам'яток середньовічного права не лише України, але й Європи, продовжує й вдосконалює традиції правового регулювання суспільного життя у різних сферах. Руська Правда виводить на перший план розуміння людини як основного об'єкта права, гуманізму як основної ідеї правового регулювання, висуваючи особисту безпеку людини на перший план. Одним з прикладів цього є закладене у документі право на самозахист, яке тісно пов'язане зі зброєю та правом її застосування. В даній статті ми користуватимемося перекладом текстів Руської Правди В. Яременка на основі текстів «Правди Руської», зібраних професором С. Юшковим у 1846 р. «Правда Руська». Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій [5, с. 173-185].

Аналізуючи Руську Правду бачимо, що цілий розділ присвячено злочинам із застосуванням меча: «Якщо ударити мечем». Так, стаття 14 «Якщо хтось вдарить мечем, вийнявши його, або руків'ям, тоді сплачує 12 гривень збитків за кривду» встановлює за такий злочин єдине покарання у вигляді виплат у фіксованому розмірі 12 гривень. Окремо відзначимо, що дана норма враховує спосіб застосування зброї: лезо – для нанесення колючих та ріжучих ран різного ступеня тяжкості, ефес (руків'я) можна було використати для нанесення тупого удару. З даного пункту витікає, що, незалежно від способу використання меча чи спричинених наслідків (окрім убивства?) Руська Правда встановлювала за вчинення злочину вищезначеного характеру єдине покарання у вигляді штрафу. Стаття 15 «Якщо вийняв меч, але не вдарив, то гривня кун», встановлює фінансове покарання за погрозу зброєю. Вважаємо, що трактувати цю норму можна як близьку до сучасної «погроза застосуванням зброї». Стаття 16 «Якщо хто кого вдарить батоном чи чашею, чи рогом, чи тилеснією, то 12 гривень. Хто не стерпить цього і супроти цьому вдарить у відповідь мечем, то вини його в тому нема». Аналізуючи текст даної норми, приходимо до висновку, що нанесення тілесних ушкоджень, із застосуванням побутових предметів¹ також несло за собою покарання. Важливо, що дана стаття Руської Правди закріплювала право на самозахист із застосуванням зброї. Стаття 17 «Коли вдарить руку (мечем – авт.) і вона відпаде чи усохне, то платить половину віри 20 гривень [князівському суду], а тому, хто постраждав, – 10 гривень»; стаття 18. «Коли будь-хто вдарить мечем (але не вб'є), платить 3 гривні продажі, а потерпілому – гривню», дані норми закріплюють фінансове покарання за злочин із застосуванням зброї, що призводять до повної чи часткової втрати працездатності особи й встановлюють розмір виплат в казну і потерпілому [5, с. 173-185].

Вивчаючи Руську Правду бачимо встановлення норми про відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної тим чи іншим злочинцем. В якості «морального відшкодування» дозволено дати здачу противнику, нанісши йому тілесні ушкодження мечем, встановлюючи право на самозахист із застосуванням зброї, й бачимо, що навіть у випадку нанесення противнику тілесних ушкоджень ймовірно вищого ступеня тяжкості (удар мечем не можемо порівнювати з ударом батога чи рогу, наприклад). Також привертає увагу те, що дана норма визначає в якості можливого знаряддя помсти власне меч, а не будь яку іншу зброю.

Проводячи аналогії з сучасними нормами права бачимо, що Кримінальний кодекс України передбачає класифікацію тілесних ушкоджень за трьома ступенями тяжкості: легкі, середньої тяжкості та тяжкі і за їх нанесення встановлює відповідне покарання у вигляді штрафу чи тримання під вартою. Відповідно до частини першої статті 121 КК України умисне тяжке тілесне ушкодження, небезпечне для життя в момент заподіяння, чи таке, що спричинило втрату будь-якого органу або його функцій, каліцтво статевих органів, психічну хворобу або інший розлад здоров'я, пов'язаний зі стійкою втратою працездатності не менш як на одну третину, або переривання вагітності чи неоправдане звічечення обличчя. Згідно частини 1 статті 125 КК України умисне легке тілесне ушкодження карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до двохсот годин, або

¹ Тилеснія – обух, тильна сторона предмета.

виправними роботами на строк до одного року. Стаття 129 КК України визначає погрозу вбивством окремим кримінальним правопорушенням [10]. Вважаємо певні «збіги» в положеннях норм права Руської Правди і Кримінального кодексу України свідченням наявності традицій спадковості правового регулювання на теренах України та їх тягlosti від перших відомих пам'яток права до сучасних.

«Цивільна» частина Руської Правди також є об'єктом нашого дослідження. Так, стаття 13 Короткої Правди (список Академічний) і стаття 34 Широкої правди (список Синодальний) гласять, що за викрадення чи пошкодження чужого коня чи зброї винуватець має сплатити потерпілому відшкодування в розмірі трьох гривень. Стаття 86 Широкої правди (список Синодальний) визначає платню мечнику в розмірі 5 кунь [5, с. 173-185]. Отже, можемо стверджувати, що регулювалися й трудові відносини у сфері виробництва зброї.

Враховуючи вище проаналізовані положення Руської Правди бачимо, що право на володіння зброєю як таке не регулювалося, а витікало з природних прав людини; прямої заборони на володіння зброєю певним категоріям населення не було, тобто будь-хто мав право на володіння зброєю. Відповідно, такого поняття як «незаконний обіг зброї» визначити ми не можемо. Натомість Руська Правда встановлювала різні види покарання як за злочини, вчинені із застосуванням зброї, так само як і за злочини, вчинені проти зброї як проти власності.

Висновки. Проведене дослідження дає нам підстави стверджувати, що русько-візантійські договори 911 та 944 років є першими відомими письмовими джерелами кримінального та цивільного права обігу зброї, а їх положення є зародженням основ правового регулювання суспільних відносин в цій сфері. Русько-Візантійський Договір 911 року закладає основи цивільних і кримінально-правових положень, у яких вперше визначено дії, що є злочинами із застосуванням зброї та встановлює різні види покарань за їх скоєння, встановлює право на захист із застосуванням зброї, визначає правила носіння зброї в громадських місцях. Правовим наслідком дії русько-візантійських договорів є встановлення можливості двосторонньої торгівлі зброєю. Розвиток вищеописаних правових норм спостерігаємо у Русько-Візантійському договорі 944 року. Вважаємо це першим свідченням спадковості традицій правового регулювання обігу зброї на історичних теренах нашої держави.

Про суспільну вагомість потреби правового регулювання обігу зброї у Русі свідчить те, цілий розділ Руської Правди «Якщо ударити мечем» присвячено злочинам із застосуванням зброї. Статті розділу визначають градації злочинів за ступенем важкості нанесених тілесних ушкоджень і встановлюють різні види покарань за їх скоєння, в тому числі – фінансові стягнення. Регулює Руська Правда й цивільні відносини у сфері обігу зброї, – визначаючи зброю як приватну власність, яка підлягає захисту, встановлює оплату за виготовлення зброї. Вважаємо певні «збіги» в положеннях норм права Руської Правди і Кримінального кодексу свідченням наявності традицій спадковості правового регулювання на теренах України та їх тягlosti від перших відомих пам'яток права до сучасних.

Право на володіння зброєю як таке руським правом не регулювалося, а витікало з природних прав людини. Відповідно, такого поняття як «незаконний обіг зброї» визначити не можемо. Прямої заборони на володіння зброєю певним категоріям населення не було, тобто будь-хто мав право бути озброєним.

Список використаних джерел:

1. Бедрій М. Історико-правовий огляд джерел права Київської Русі. *Молодий вчений*. 2014. № 8 (1). С. 179-184. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_8\(1\)_43](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_8(1)_43).
2. Захарченко П. Русько-Візантійські договори IX-X ст. у фокусі еволюції та юридичної компаративістики. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 49. Том 1. С. 22-25.
3. Колос М. Русько-Візантійські договори 911, 944 років: генезис українського кримінального права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Юридичні науки*. 2011. Вип. 4. С. 251-261.
4. Колос М. Об'єктивні ознаки злочинів у кримінально-правових положеннях русько-візантійських договорів 911 та 944 років. *Держава і право* : збірник наукових праць. *Юридичні і політичні науки*. Вип. 52. Київ, 2011. С. 415-420.
5. Яременко В. Правда Руська [Переклад зроблено за виданням Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склад та підготував до друку проф. С. Юшков. К.: ВУАН, 1935. – Редакція IV. С. 137-144. (На основі тексту Архівної комісії АН СРСР, № 240, Новгородський

1-й літопис XV ст.]] *За виданням*: Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. К., 2001. Том I. С. 173-185. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>

6. Білецький Л. Руська Правда й історія її тексту. Вінніпег. 1993. 168 с.

7. Верховтурова М. До питання вдосконалення правового регулювання обігу зброї в Україні. *Правові, економічні та соціокультурні засади регулювання суспільних відносин: сучасні реалії та виклики часу* : збірник матеріалів VI Всеукр. наук.-практ. конф. з міжн. участю, 11-12 грудня 2024 р. / Полт. ін-т економіки і права Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»; відп. ред. Р. Басенко. Полтава : ПІЕП, 2025. С. 228-229.

8. Верховтурова М. Динаміка розвитку правового регулювання обігу зброї на теренах України з XI до середини XIX ст. *International Bulletin on Public Administration and Legal Affairs*. 2024. № 1. С. 19-23. URL: <https://doi.org/10.32844/ibpala-2024-1.03>.

9. Котляр М. Договори Київської Русі з Візантією. Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2004. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Dogovory_KR_z_Vizantieyu.

10. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III (зі змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>.